

УПРАВЛЕНИЕ НА ЕСНАФСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ. ЕСНАФСКИ ОРГАНИ – ВИДОВЕ И ПРАВОМОЩИЯ

Гл. ас. д-р Петя Неделева

Нов български университет, България

Резюме: Еснафските организации от периода на Възраждането – техният състав, устройство, дейност и правомощия показват, че това са уникални сдружения без аналог в българската действителност. Еснафската организация съчетава в себе си елементи, характерни за различни организации и институти. От една страна притежава особеностите на търговско дружество с характерна стопанска дейност, членове и специфични управителни органи. От друга страна могат да бъдат разкрити особености, характерни за юридическите лица с нестопанска цел – от гледна точка на извършването на дейности в полза на църкви, манастири, училища, нуждаещи се и бедни. Еснафската организация се ръководи от свои вътрешни правила, съставлящи част от българското обичайно право. Те се управляват от специфични еднолични и колективни органи със свои наименования и функции.

Ключови думи: еснафска организация, Българско възраждане, обичайно право, управление, органи на еснафската организация, Общо събрание (лонджа), първомайстор;

ADMINISTRATION OF CRAFT ORGANIZATIONS. MANAGEMENT AUTHORITIES - TYPES AND COMPETENCES

Assistant prof. Petya Nedeleva, PhD

New Bulgarian University, Bulgaria

Abstract: The Guild organizations from the period of the Revival – their composition, structure, activities and empowerment illustrate, that these are unique associations without analogue in the Bulgarian reality. The Guild organization combines in itself elements, characteristic of various organizations and institutions. On one hand, it has the traits of a business entity with a distinctive economic activity, members and specific management bodies. On the other hand, elements may be discovered of non-profit legal entities – from a point of view undertaking activates for the benefit of churches, monasteries, schools, the needy and the poor. The Guild organization is guided by its own internal rules, forming a part of the Bulgarian Common Law. They are managed by specific sole and collective authorities, names and functions.

Keywords: Guild Organizations, Bulgarian Revival, Common Law, Management, Guild Authorities, General Assembly (Iondza), First Master;

Еснафските организации представляват корпоративни сдружения със специфично устройство и управление. Възраждането е златното време в тяхното развитие, като те се превръщат във водеща социална и икономическа сила сред българското общество, двигател на училищното и църковното движение, дават своя принос в политическите борби за освобождение¹. Еснафските организации са самостоятелни юридически лица и субекти на правото. Като такива предявяват колективно искания пред официалните власти и завеждат дела пред съдилищата.² Еснафските дружества са не само юридически, но и обществени организации, като имат специфичен съсловен и икономически характер.³ Основни цели на еснафите са реализиране на печалба в резултат на тяхната специфична професионална дейност и отстояване на професионална самостоятелност. Поради големия обхват на своята дейност те имат свои еднолични и колегиални органи, натоварени с разнородни задължения. В настоящата статия се проследява вътрешното управление на еснафските организации през османския период. Видовете органи на тези организации и техните правомощия са описани в еснафски устави и документи, както и в документи на османската власт. Някои от описаните органи намират място и в първите следосвобожденски български закони, регламентиращи устройството и управлението на тези професионални общности.

Дейността на еснафите се организира и ръководи както от колективни органи (лонджа, еснафски съвет), така и от еднолични органи с управителни и изпълнителни функции (първомайстор, игитбашия, чауш). Административното управление на еснафските организации се поделя между ръководни (общо събрание, първомайстор) и изпълнителни органи (чауш, писар). Те се срещат в разнообразни комбинации в различните сдружения, като е възможно някои от тях да липсват. Това зависи от големината и активността на еснафа и от конкретното икономическо състояние на организацията.

¹ ЯНЧЕВ, В. Държавата и занаятчийството в България 1878-1912 – В: *Сборник от международна конференция „Държавата в икономиката на Балканите (1856–1914). Примера на България, Гърция и Сърбия“*, проведена в гр. София, 7 октомври 2017 г. Под печат.

² СЕМЕРДЖИЕВ, Хр. Самоковъ и околността му. Приносъ към миналото имъ от турското завоевание до Освобождението. София, 1913, с. 240. Фототипно издание София, 1986, 2003.

³ Пак там, с. 234.

Сведенията, получени от устава, уставни решения и спомени на занаятчиите, показват че различните еснафи имат различни както по брой, така и по размер органи, които не остават постоянни през различните етапи от тяхното развитие. Броят им зависи от големината и активността на еснафа и от конкретното икономическо състояние на организацията. По-големите еснафи имат всички възможни органи, необходими за управление дейността на занаятчиите в организацията⁴. При по-големите еснафи в отделните градове са били избирани и допълнителни, колективни органи, които да подпомагат работата на едноличните и управлението на организацията. В някои се избира и писар, който да води тефтера и да прави сметките на еснафа.

Традиционно еснафските организации имат колективен орган (общо събрание) и еднолични органи (първомайстор, негов помощник и чауш). С най-широки правомощия е било общото събрание, наричано още лонджа. В него влизат всички членове на еснафа (майстори, калфи и чираци), като право на глас имат единствено майсторите. Едноличните органи и техните помощници са били избирани по общо съгласие на майсторите от еснафа с цел изпълняване решенията на Общото събрание и ръководене на еснафските дела между заседанията на лонджата. От всички майстори в еснафа се е избирал един сред най-опитните майстори, ползващ се с особено уважение, доверие и авторитет, който да изпълнява функциите на председател на сдружението, наричан първомайстор или устабашия, а в някои еснафи носи друго название. Събранието на майсторите го е избирало, но кадията е трябвало да го утвърди. Вторият човек след първомайстора е игитбашията, също избран от Общото събрание и утвърждаван от кадията.

Управителните органи са се избирали на редовно заседание на Общото събрание на еснафа, в което участват всички членове на еснафа (майстори, калфи, чираци, почетни членове), но само майсторите имат право да избират и да бъдат избирани, като са нямали право да отказват длъжност в полза на

⁴ Така например в устав на еснафите от с. Широка лъка от 1859 г. се изброяват лицата, които участват в управлението на занаятчиите: „Всякой еснаф ще се управлява от едно настоятелство, състоящо се от един първомайстор (устабашия), негов помощник, касиерин и чаушин (разсилен).“ – ЕНИЧЕРЕВ, Н. Г. Възпоминания и бележки. София, 1906, с. 279: Устав на еснафите в Прилеп.

организацията⁵. Заемането на такава длъжност е чест, показва уважението на останалите майстори към избора и съпричастността му към организацията. Но това е било и негово задължение, изрично закрепено в уставните правила⁶.

Лицата, които са управлявали еснафа, е трябвало да отговарят на редица изисквания – общи и специфични. За всяка отделна длъжност имало и специфични изисквания.

Въпреки явната йерархия, всички органи в еснафската организация са подчинени на един върховен колективен орган – общото събрание, наречено още лонджа. В неговите заседания участват всички майстори от еснафа и именно там се взимат най-важните решения за организацията. Това е причината да се смята, че еснафските органи се избират да „слугуват“ на общото събрание.⁷ Постоянно действащ през годината колективен орган в по-големите еснафи е съветът на майсторите или „малката лонджа“. В нея участват най-авторитетните и опитни майстори за решаване на важни въпроси от еснафския живот.

А) ОБЩО СЪБРАНИЕ (ЛОНДЖА, СЪБОР)

Върховният орган на еснафа – лонджата⁸, е място за разискване и решаване на важни за еснафа въпроси, еснафските членове „да размишляват за еснафските потреби и нужди“, за решаването на които трябва общо одобрение. Общото събрание не е постоянно заседаващ орган. То се свиква на редовни и извънредни заседания. Редовните заседания са фиксирани в устава на еснафа.

⁵ „Всякой един от мутафчиите, когато обществото го избира да извърши някоя работа за цялото общество, като го познава за най-вреден и кадърен измежду всички, длъжен е да приеме.“ – МЕЧЕНОВ, Л. Мутафчийството в Панагюрище. – В: *Панагюрище и Панагюрско в миналото*. Сборник.: Кн. 1–2. София, Наука и изкуство, 1956–1961. Кн. 1. 1956. 316 с. с ил. Кн. 2: 1961. 251 с. Т. III, София, 1961, с. 141: Устав на мутафчийския еснаф.

⁶ „Длъжност има всяко лице да слугува по една година на еснафа – кой за което е достоен.“ – Вж. МАТЕРИАЛИ по миналото на Копривщица. – В: *Юбилеен сборник по миналото на Копривщица (20 април 1876 год. – 20 април 1926 год.)*. София, 1926. Закон на ружета механджийски и общопродателен, с. 598.

⁷ ЦОНЕВ, Боян. Споменна книга на Софийския крояшки еснаф по случай стогодишния му юбилей. 1807–1907. Състав. Д-р Боян Цоневъ. София, Книгоиздателство Стоянь Атанасовъ, 1907, с. 39: Устав на гайтанджийския и абаджийския еснаф в Трън.

⁸ Етимологията на наименованието може да се търси от италианското „*loggia*“ и испанското „*lonja*“, означаващи „събрание“. Със същото значение думата се е използвала и при българските занаятчии. В някои източници срещаме и наименованието Велика лонджа. Това не е единственото използвано название. Във фермана на Мустафа Хан III от 1773 г. се говори за „тайфай сенат“. В Закона на механджийския и общопродателен еснаф в Копривщица общото събрание е наречено още „мезлиш“.

Те се провеждат с различна честота при всеки отделен еснаф. Обичайна практика е Общото събрание да се свиква на редовно заседание веднъж годишно, след еснафския празник, и е можело да продължи няколко дни⁹. В някои еснафи се е предвиждало провеждане на редовни заседания и по-често (например два пъти в годината или дори всеки месец) – правило в мутафчийския еснаф в Панагюрище¹⁰, а терзиите в Шумен са възприели правилото за провеждане на редовно събрание на лонджата веднъж месечно¹¹. Според своите правила гайтанджиите и абаджиите в Трън са длъжни да се събират на редовно заседание на лонджата всяка седмица или, в краен случай, веднъж месечно¹².

Извънредни събрания са се свиквали и провеждали за решаване на важни въпроси, които не търпят отлагане и са от компетентността единствено на лонджата – важни събития, големи разходи, промяна на действащи правила и др.¹³

На Общото събрание присъстват всички членове на еснафа (майстори, калфи, чираци), като само майсторите имали право на глас.¹⁴

Еснафлиите са уведомявани за провеждане на събрание от чауша по заповед на ръководителя на еснафа¹⁵. Неявяването на занаятчия в определеното време и място за участие в събрание на лонджата се смята за сериозно нарушение на еснафските правила и подлежи на санкция, като най-често наказанието е глоба. Отсъствието не се е наказвало само при

⁹ Според чл. 11 от Устава на крояшкото дружество в София, което било съставено въз основа на старите устава на софийското терзийско дружество, „общо събрание ще се събира [в]сека година на Петровден, за да избира управителен съвет“ – ЦОНЕВ, Боян. Цит. съч., с. 99.

¹⁰ Според чл. 17 от устава му от 1884 г. „Мутафчийското общество ще има две обикновени събрания през годината“ – МЕЧЕНОВ, Л. Цит. съч., с. 142.

¹¹ „Задължаваме устабашията всякой месец да свиква общо събрание.“ – Вж. ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско, XV–XIX век (документи и материали), Исторически музей. – Шумен. Шумен, „Светлана“, 1996, с. 214: Устав на терзийския еснаф.

¹² Чл. 3 от Устава на гайтанджийския и абаджиийския еснаф в Трън гласял следното: „По длъжност еснафът трябва да се събира на лонджа всяка седмица или най-дълго време на месец.“ – ЦОНЕВ, Боян. Цит. съч., с. 40.

¹³ „1 август 1830 г. Да се знае как се събрахме майсторите, малки и големи, сторихме лонджа велика [голяма] заради башкалъка: който стане майстор 100 гроша. Стана на майстор Колево време.“ – АЛЕКСАНДРОВ, В. Изъ историята на градъ Карлово – стопански, културни, благоустройствени и други придобивки от 1903 до 1934 година. София, Печатница „П. К. Овчаровъ“, 1938, с. 85.

¹⁴ Вж. ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско, ..., с. 212: Устав на терзийския еснаф.

¹⁵ „Когато ще стане лонджа, като обади чавушинът на всичките членове, длъжни са всякой без друго да дойде на събранието.“ – ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско, ..., с. 203: Устав на бакалския еснаф.

„благословни“, т.е. уважителни причини. Заседанието е можело да вземе нужните решения само ако на него присъстват определен минимален брой членове¹⁶.

Заседанията на Общото събрание се свикват и председателстват от ръководителя на еснафа¹⁷. Както във всички останали начинания на еснафа, и тук има ясна йерархия и подчертана почит към по-старите. Това личи дори в заемането на местата и реда за изказване по време на заседанието – отпред сядат най-старите майстори и първи взимат думата, зад тях се подреждат по-младите майстори, а калфите и чираците обикновено остават прави и нямат право да изказват мнение.

Нямало е определено място, където да заседават членовете на общото събрание. По-големите еснафи са имали еснафска стая, където да държат документацията си и да се провеждат срещи и заседания. По-малките са заседавали в кръчмата или в дома на първомайстора.

Общото събрание е колективен управителен орган, изпълняващ функциите на настоятелство на професионалната организация. Членовете на лонджата имат широки административно-организационни и правораздавателни правомощия и вземат решение по редица важни въпроси. Притежават широки правомощия както по отношение на организационното устройство на еснафа, така и за осъществяване и ръководене на неговата стопанска дейност. Упражняват контролни функции по отношение на едноличните органи на еснафската организация.

Общото събрание приема устава на еснафа, наречен още „регула“, кондика, закон, правилник или „съгласително писмо“. Данни за това има в почти всички запазени еснафски извори. Лонджата с явно гласуване избира ръководните органи на еснафа, които извършват текущото управление¹⁸. Има и широки финансови компетенции – на заседанията ѝ се разглеждат сметките на

¹⁶ Според чл. 18 от Устава на мутафчийския еснаф в Панагюрище на събранието има кворум и може да заседава, когато на него присъстват поне една трета от неговите членове – МЕЧЕНОВ, Л. Цит. съч., с. 141.

¹⁷ „Нашите събрания трябва да се председателстват от първомайстора.“ – АПОСТОЛИДИС, К. История на град Филипопол. – Държавен архив – Пловдив, ф. 1819, оп. 1, а. е. 3, с. 528.

¹⁸ Така в уставните правила на гайтанджийския еснаф в Карлово е записано следното: „Да бъде известно на 4 май 1836 година как се събраха майсторите, малки и големи и поставиха протомайстор уста Марко Недев“ – АЛЕКСАНДРОВ, В. Цит. съч., с. 85.

еснафа, проверява се касата и се приема отчетът на ръководството, подновяват се всички записи за дадени заеми, определя се размерът на майсторската такса, и др. Събранието има правомощия да отпуска кредити за определен период и под определена лихва. Членовете му одобряват финансирането на обществени мероприятия: помощи за училища, църкви, манастири, подпомагане на бедни и др., както и благоустройствени мероприятия.

Общото събрание на еснафската организация взема решение за сливане с други еснафски организации, определя цените и стандарта на продукцията и упражнява строг контрол върху нейното качество. Важна компетенция е да правораздава при спорове между майсторите и да налага наказания за констатирани нарушения на обичайните и специфичните еснафски правила. Друга компетенция на Общото събрание е била прогласяване на калфи за майстори¹⁹.

При обсъждане на различните въпроси участващите в конкретното заседание майстори е трябвало да спазват добрия тон и християнските принципи и спокойно и разумно да вземат решения. Не са се допускали задкулисни игри и дразги между членовете²⁰.

Изследвало се е мнението на всеки член, като решенията са се вземали „по първенство“ – т.е. първо се изказват и гласуват по-старите, а после – по-младите майстори от еснафа.²¹ Гласуваните решения е трябвало да се разпространяват само в общността и да се спазва конфиденциалност за

¹⁹ Това негово право е записано в Устава на папукчийския еснаф в Габрово от 1858 г.: „Без всичките майстори нови майстори не се вадят“ – ВЖ. ЦОНЧЕВ, П. Цит. съч., с. 87. Повечето дейности, извършвани в еснафа, трябвало да бъдат одобрени от този колективен орган. Това задължение е вписано и в § 1 от Закона на руфета папукчийски и купчийски в Копривщица: „За да се изстреби всякоя причина, която ражда разногласие, узаконяваме занаят никоя работа да не се върши без известие на майсторите, защото който от еснафа ни върши така и сам работи обща работа, ще се наказва съборно.“ – АРГИРОВ, С. Два стари еснафски устава, с. 386 (Достъпна на http://digilib.nalis.bg/dspviewerb/srv/viewer/b1ab04f4-4bdc-44b0-9133-e4bf91a2c2da?tk=sasE9EvcRLCRM-S_kalC2gAAAABa9FKs.6-MRt-qID-K6aZXGONY7iw)

²⁰ „И в лонджата шептание съвсем не се допуска тайно, но явно да се хортува от всякого потребното и да не е с ласкателство, с хатър. Шептанието – то значи сатанинско дело и разорение.“ – Вж. МАТЕРИАЛИ по миналото на Копривщица, с. 611: Закон на руфета механджийски и общопродавателен.

²¹ МАРИНОВ, Д. Българско обичайно право. 2. Фотот. изд. София, Акад. издат. „Марин Дринов“, 1995р с. 33.

характера и същността им²², като нарушителите на тази разпоредба се наказвали. Това показва затворения, капсулиран характер на еснафската организация. Взетите от лонджата решения са били задължителни за членовете на еснафа и е трябвало да се изпълняват безпрекословно.²³

Най-важното задължение на лонджата е да регулира производството в своя бранш. По тази причина Общото събрание се е намесвало при повечето стопански мероприятия на еснафа. В хлебарския (пиширджийски) еснаф в Пловдив дори за наемането на фурна е нужно уведомление на членовете на колективния орган и съгласие на еснафското ръководство. Според кондиката (тефтера) на абаджийския еснаф в Пловдив след постъпило оплакване се е взело единодушно решение за цени за боядисване на различни тъкани.²⁴

Според К. Тулешков правата и привилегиите на лонджата до първата четвърт на XIX в. са много обширни. Това се отнася особено за онези лонджи, които са били снабдени с подписан от султана ферман. Една от привилегиите на тези лонджи е да решават редица спорове между членовете на съответния еснаф и между член на еснафа и лице от друг еснаф.

Между две заседания на лонджата текущата работа в еснафа се е извършвала от други органи. Един от тях е ръководителят на еснафа.

Б) АДМИНИСТРАТИВЕН РЪКОВОДИТЕЛ НА ЕСНАФА

Между две редовни заседания на Общото събрание ръководството и оперативната работа в еснафа е задължение на едноличен изпълнителен орган – ръководител на организацията. Спрямо Общото събрание той заема положението на редовен представител и се доближава по статут и функции до едноличните ръководни органи на съвременните юридически лица – управител, изпълнителен директор, председател.

²² Именно по тази причина в Устава на терзийския еснаф в Шумен се казва следното: „Коего се реши в събранието ни не ще се разправя никому повън що не е от нашия еснаф.“ – ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско, с. 212.

²³ Това се е имало предвид в правилата на сапунджийския еснаф в Копривщица, според едно от които: „Когато се съгласим да се съберем лонджа за коя да е работа, да имаме власт да речем на кой да е от подписаните майстори, дето сме се събрали, излез вън – да излезе, влез вътре – да влезе, да не повръща на майстора думата“ – Вж. МАТЕРИАЛИ по миналото на Копривщица, с. 559.

²⁴ АПОСТОЛИДИС, К. и ПЕЕВ, Ал. Кондика на пловдивския абаджийски еснаф от 1685 до 1860 г. – В: *Годишник на народната библиотека в Пловдив*. Кн. I–II, 1931, с. 1–170; Кн. III, 1932, с. 1–186.

В еснафските документи и извори ръководителят на занаятчийската организация се среща под различни наименования – в едни е наречен „първомайстор“²⁵, в други – „надзирател“²⁶, „староста“²⁷ или даже „игитбашия“²⁸. През периода на османското владичество често се употребява и турското наименование „устабашия“²⁹ или „еснаф-баши“. Като се прибави названието и на конкретния занаят, се формира и специфичното название на неговия ръководител. Така управителят на терзиите се нарича „терзибаши“, на дикиджиите – „дикиджибаши“ и т. н. Въпреки многобройните наименования, с които се обозначава ръководителят на еснафа, най-разпространени са названията „първомайстор“, „протомайстор“ или „устабашия“. Българското наименование „първомайстор“ се среща в редица еснафски документи³⁰.

За **избирането** на първомайстор се споменава в Договорно писмо на гайтанджийския еснаф в Габрово³¹, в Устава на мутафчийския еснаф в Панагюрище от 1884 г.³² и др. В еснафските кондики по специален начин се отбелязват имената на ръководителите на организацията. Те се ограждат и се посочва периодът, когато са ръководели еснафа, „защото е полезно това знание и препиране да знаят следващите майстори, кой е седял няколко години протомайстор и колко е седял, и кой е излязъл след него“³³.

²⁵ АПОСТОЛИДИС, К. и ПЕЕВ, Ал. Кондика на пловдивския абаджийски еснаф..., Кн. I, с. 12: Уставни решения на абаджийския еснаф в Пловдив.

²⁶ МАТЕРИАЛИ по миналото на Копривщица, с. 594: Закони на руфета механджийски и общопродавателен.

²⁷ НБКМ, ф. 440, а. е. 1, л. 4: Устав на абаджийския еснаф в Търговище.

²⁸ ТИШКОВ, П. Юбилейна книга на софийското търговско бакалско благотелно дружество „Св. Три светители“ по случай стогодишния му юбилей 1812–1912. Състав. Петър Тишков. София, 1912, с. 3: Софийски бакалски еснаф.

²⁹ АТАНАСОВ, В. Нашите еснафи. – *Светлина*. Журнал за наука, изкуство и култура. 1894, кн. 11–12, с. 166: Руфет на гайтанджийския и бояджийския еснаф в Кюстендил.

³⁰ При учредяването на пиширджийския (хлебопекарския) еснаф в Пловдив се взема решение „[...] да се сдружим в специален еснаф, да имаме воглаве един първомайстор, пред когото да се подчиняваме всички, спазвайки точно обичаите, които спазва всеки еснаф“ – АПОСТОЛИДИС, К. История на град Филипопол, с. 528. В Устава на бакалския еснаф в Шумен също се постановява избирането на „първомайстор, който ще има пълно право и власт да управлява нашия бакалски еснаф“ – Вж. ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско, с. 203: Устав на бакалския еснаф.

³¹ ЦОНЕВ, Ст. Към въпроса за разложението на еснафските организации у нас през периода на Възраждането. – В: *Трудове на Висшия институт за народно стопанство в гр. Варна*. Кн. I, 1956, с. 68–69. с. 68.

³² МЕЧЕНОВ, Л. Цит. съч., с. 140.

³³ НБКМ, БИА II В 9469: Майсторски закон на папукчийския еснаф в Троян.

Ръководителят на еснафа, като най-важен едноличен орган в еснафската организация, има широки правомощия и еснафските членове безпрекословно са се подчинявали на неговите разпореждания³⁴. Първомайсторът се избира от имащите право на глас членове на колективния орган на еснафа – Общото събрание.³⁵ Изборът се извършва чрез явно гласуване на майсторите в лонджата. За успешен избор се смята избирането на едно лице с единодушие или поне с голямо мнозинство. За това дава индикация и описанието на избора³⁶. В различните устави се изисква да бъде „съгласно, доброволно и чистосърдечно“³⁷, „единодушно“³⁸, „което се одобри с общо съгласие“³⁹, „и се съгласиха всички“⁴⁰.

Първомайсторът се избира за **срок** от една година. Това правило се е наложило в повечето еснафски организации.⁴¹ При успешно изпълнение на задълженията и добри финансови резултати е било възможно да бъде преизбран и мандатът му да бъде подновяван години наред, ако членовете на лонджата сметнат че ръководните органи изпълняват добросъвестно своите функции и допринасят за просперитета на организацията.⁴² Правилото за едногодишен мандат на първомайстора има, макар и рядко, някои изключения. Освен продължаването му, в извънредни случаи той можел да бъде прекратен

³⁴ В Закона на рufета механджийски и общопродавателен в Копривщица се оповестява избирането на „едно почтено лице за надзирател (устабашия), щото ще да владее над всичкия народ еснафски, ще бъде глава на еснафа ни“ – Вж. МАТЕРИАЛИ по миналото на Копривщица, с. 594.

³⁵ „Ние, долуподписаните членове от обществото на бакалския еснаф, с настоящето си законоположително и пълномощно писмо уверяваме, какво днес всички съгласно, доброволно и чистосърдечно се събрахме и определихме, щото да си изберем и поставим от помежду нас едно лице, което се одобри с общо съгласие, за първомайстор (устабашия), който ще има пълно право и власт да управлява нашия бакалски еснаф“ Вж. ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско, с. 203: Устав на бакалския еснаф.

³⁶ В чл. 1 от Устава на гайтанджийския и абаджийския еснаф в Трън е посочено, че „се избира от майсторите човек за глава (устабашия) на еснафа по висшегласие“ – ЦОНЕВ, Боян. Цит. съч., с. 39.

³⁷ Вж. ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско, с. 203: Устав на бакалския еснаф.

³⁸ АПОСТОЛИДИС, К. История на Филипопол, с. 528: Учредяване на пиширджийския еснаф.

³⁹ ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско, с. 203: Устав на бакалския еснаф.

⁴⁰ АПОСТОЛИДИС, К. и ПЕЕВ, Ал. Кондика на Пловдивския абаджийски еснаф, Кн. 1, с. 12.

⁴¹ В едно уставно решение на абаджийския еснаф в Жеравна от 29 юли 1864 г., се вписва изборът на устабашията Васил папа Калчов, който щял „да има власт от днеска по повелението им за година.“ – вж. НБКМ, БИА II В 9469.

⁴² „Веднъж избран (първомайсторът) можел да бъде сменен само на края на годината, разумява се, ако е имало причини за това.“ – МАРИНОВ, Д. Българско обичайно право, с. 34.

предсрочно и да бъде избран нов еснафски ръководител.⁴³ Това вероятно се е случвало при невъзможност на избрания ръководител да изпълнява своите функции или сериозно недоволство на старите майстори в организацията.

За да бъде избран на ръководен пост, един майстор трябвало да отговаря на определени **условия**. Изисквало се да бъде редовен член на еснафската организация, чийто занаят практикува, да е преминал през всички стъпала в занаятчийската йерархия – от чирак до майстор. В някои еснафи било необходимо майсторът да е изпълнявал преди това функциите на чауш, за да може да бъде избран за ръководител. Освен това трябвало да притежава определени личностни качества⁴⁴ – да е някой от по-старите, заможни и уважавани майстори,⁴⁵ да е имотен и образован.⁴⁶ Това изискване е било необходимо, тъй като първомайсторът ръководел финансите на организацията, често водел еснафския тефтер, участвал в преговори за закупуването на материали, правораздавал и др. – все задължения, които можели успешно да се изпълнят само от човек с образователен ценз. В случаите, когато еснафският ръководител нямал достатъчно познания в някоя област, той се допитвал до компетентно лице.⁴⁷

Първомайсторът, който получавал пълномощия от всички занаятчии при избирането си от Общото събрание, съсредоточавал в себе си значителна власт по отношение на сдружението, неговите членове и имущество. Част от неговите

⁴³ Според данни от кондиката на Софийския крояшки еснаф първомайстори на еснафа се избирали и за срок по-кратък от една година. Така например майстор Тасе бил първомайстор на терзийския еснаф в София само за около два месеца – от 23 април до 2 юни 1833 г., когато се разболял и починал. – вж. ЦОНЕВ, Боян. Цит. съч., с. 63.

⁴⁴ Такива са изброени например в закона на еснафа механджийски и общопродавателен: „Но такъв нам подобава да бъде надзирателят еснафски (устабашията) незлоблив, добронравен, кротък, смирен, чистосърдечен и не винопияница, милостив и честен към всеки брат.“ – Вж. МАТЕРИАЛИ по миналото на Копривщица, с. 598.

⁴⁵ „Избрахме [...] кого видяхме, че е достоен, за да ни оправдава за всяка една погрешка и му прилагаме тук негово име г. Иванчо Куревачи първомайстор“ – В: *Извори за историята на Добруджа*. Т. 1–4. Т. 3. Български документи 1853–1878. София, Гутенберг, 2001, с. 9: Споразумение между абаджийския и кюркчийския еснаф в Тулча.

⁴⁶ „Обаче трябва и малко да е учен, да разбира и да изпълнява закона божи с десетте божи заповеди.“ – Пак там.

⁴⁷ Това е записано и в Закона на руфета механджийски и общопродавателен: „Има длъжност надзирателя, ако би да не знае праведен съд божи, той да се допитва от изповедника, за да не попадне в грях; понеже и на Бога ответ ще въздава за всичкия ред еснафски“ – Вж. МАТЕРИАЛИ по миналото на Копривщица, с. 594: Закон на руфета механджийски и общопродавателен.

права и задължения са вписани в еснафските устави като „длъжности първомайсторови“⁴⁸.

Ръководителят на еснафа имал правомощия в различни области от живота на организацията – финансови, организационни, правораздавателни. Основна негово задължение било да се придържа стриктно и да следи за точното изпълнение на „еснафските закони“.⁴⁹ Той нямал право да се отклонява от единната политика на организацията, а при необходимост от вземане на важни решения трябвало да се допита до членовете или да „свика събрание (лонджа) от всичкия еснаф“⁵⁰.

Първомайсторът е имал и редица **отговорности** за финансите на организацията. Той съхранявал касата на еснафа, занимавал се с приходите и разходите и водел еснафския тефтер. Извършвал текущи разходи, а също така съхранявал приходно-разходните документи – „пусулите“, „темесюците“ и „тахвилите“ (записите) и др. Бил длъжен също така да води отчетност за лицата, които са взели заем от еснафската каса или на които се дължат пари.⁵¹ Тези вписвания обикновено са извършвани в еснафския тефтер, което е видно от запазените тефтери на еснафски организации.

Рядко в някои еснафи имало практика да се назначава друго специално лице – касиер, което да се занимава само с финансовите въпроси на организацията: „ако изволят, могат да поставят и другиго от себе си за касиерин на еснафския имот“⁵².

Като „хранител на общата еснафска каса“ според уставите устабашията можел да се разпорежда с еснафските финанси. Съществували и отклонения от това правило. Така например в някои еснафи, като например гайтанджийския и

⁴⁸ Вж. Закон на бояджийския еснаф, Устав на мутафчийския еснаф в Панагюрище и др.

⁴⁹ В Устава на мутафчийския еснаф е записано: „Да заляга за точното изпълнение на определените еснафски закони и с голямо внимание да надзирава и другите майстори в точното им изпълнение [...] с една дума да пази обичайния еснафски ред“ – АТАНАСОВ, В. Из миналото на нашите еснафи. – *Периодическо списание на Българското книжовно дружество във София*, год. 13, 1902, кн. 62, св. 10, с. 880.

⁵⁰ Вж. ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско, с. 212: Устав на терзийския еснаф.

⁵¹ В чл. 2 от Закона на бояджийския еснаф в Панагюрище се вменява в задължение на първомайстора „Да има списъци на вземане и даване за еснафска потреба по име написани с дните на месеца“. – АТАНАСОВ, В. Из миналото на нашите еснафи, с. 884.

⁵² Вж. МАТЕРИАЛИ по миналото на Копривщица, с. 595: Закон на руфета механджийски и общопродавателен.

абаджийски еснаф в Кюстендил, общите финанси са можели да се разходват само след колективно решение на първомайстора и лицата, които са избрани да го подпомагат в неговата дейност.⁵³ Подобно изискване за общо решение е било необходимо и за отпускане на заеми от общите еснафски пари. Първомайсторът не бивало „да задържа еснафски пари, но да ги дава под интерес (лихва)“. За това е било необходимо еснафско одобрение и представяне на поръчители (кефили) от искащия заем.⁵⁴

Ръководителят на еснафа отбелязва (вписва) различни събития в еснафската кондика – смърт на еснафлия или негов роднина, женитба, раждане на дете, празник, парастас и др. Той съхранявал и еснафския печат⁵⁵. Всяка занаятчийска организация е имала свой печат, обикновено с овална форма, като отстрани е било гравирано името на сдружението, датата и годината на неговото създаване, а в средата – надпис или специфичен символ. Надписът на печата, изписан на български или на друг език, дава информация за развиваната от еснафа дейност. Печатът се е съхранявал и използвал най-често от първомайстора, който с него е подпечатвал редица официални документи не само на еснафа, но и на общината, църквата и др.

Първомайсторът е върховен управителен орган на еснафа между две редовни заседания на лонджата. Той представлява еснафската организация по всички въпроси пред държавата, общината, пред църковните власти, застъпва се пред местните власти за членове на еснафа, бил е еснафски представител пред други външни лица. Само при по-важни случаи, когато е трябвало да се вземат решения със сериозни последствия за еснафа, представителството се осъществява колективно и се свиква лонджа. В тези случаи устабашията свиква извънредно заседание на Общото събрание и го ръководи. Освен на извънредни заседания, първомайсторът е свиквал и редовните заседания на членовете на еснафа (лонджата)⁵⁶.

⁵³ „От тия трима начални майстори никой да няма власт сам да отваря кутията или да даде сам някъде една пара от еснафските пари, но всичките трима заедно“ – АТАНАСОВ, В. Нашите еснафи, с. 167.

⁵⁴ АТАНАСОВ, В. Из миналото на нашите еснафи, с. 881.

⁵⁵ „Първомайсторът (председателят) на обществото е длъжен да заляга за точното изпълнение на устава и пази печата“ – МЕЧЕНОВ, Л. Цит. съч., с. 141: Устав на мутафчийския еснаф от 1884 г.

⁵⁶ Първомайсторът е длъжен да свиква членовете на еснафа на общи събрания – лонджа, поне един път в месеца. – ЕНИЧЕРЕВ, Н. Г. Цит. съч., с. 279: Устав на еснафите в Прилеп.

Занаятчиите са длъжни да се явят незабавно при повикване от първомайстора в лонджата. Неподчинението на негова заповед се наказва, като санкцията варира от глоба до отстраняване от организацията.

Първомайсторът има редица **правомощия по отношение членовете на еснафа**. Пред него се извършва или обявява спазаряването на нови чираци, той следи за спазването на всички изисквания според специфичните правила на занаята,⁵⁷ контролира вписванията в тефтера и продължителността на обучението на всеки чирак от еснафа, а и уведомява събранието „ако е стигнал някой за заплата“, за да му се определи съответният хак.⁵⁸

Устабашията има задължения и при излизането на нов майстор. Той проверява дали занаятчията е прослужил нужното време за обучение: „да види в чирашките години дали е заслугувал определеното време“⁵⁹. След това първомайсторът трябва да оцени способностите на лицето, като се допита и до неговия майстор учител. Еснафският ръководител запознава новите майстори с „еснафските закони и наказанията на престъпниците“ и издава майсторското свидетелство.

При отварянето на нов дюкян също се изисква участието на първомайстора. Така всеки нов майстор можел да отвори свой дюкян само след уведомяването на устабашията и получаването на негово разрешение.⁶⁰ При определени случаи, и след собствена преценка, първомайсторът е имал право дори да забрани отварянето му.⁶¹ Освен за отваряне на нов дюкян членовете на еснафа са били длъжни да уведомяват своя ръководител и за важни събития в

⁵⁷ В чл. 6 от Устава на абаджийския еснаф в Търговище е записано: „Който пристави калфа или чирак, длъжен е да го пазари пред устабашията [...] и ще заплати уречените пари, и ще го запише в еснафската кондика“ – вж. НБКМ, ф. 440, а.е. 1, л. 4. Същият текст се съдържа и в Закона на руфета механджийски и общопродавателен в Копривщица, където се казва: „Когато някой от еснафа ни вземе чирак или глави слуга, бива да бъде пред устабашията с няколко почтени лица еснафски за свидетелстване с подписа.“ – Вж. МАТЕРИАЛИ по миналото на Копривщица, с. 613.

⁵⁸ АТАНАСОВ, В. Из миналото на нашите еснафи, с. 880.

⁵⁹ Пак там.

⁶⁰ Това е описано в чл. 12 от Устава на терзийския еснаф в Шумен от 1866 г.: „Който от нашия еснаф излезе първи път на дюкян, ще бъде задължен да се обажда на устабашията ни. Ако ли не се обади, не ще му се дава позволение да си отваря дюкяна.“ – Вж. ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско, с. 213.

⁶¹ Такава разпоредба се съдържа в Устава на бакалския еснаф в Шумен: „А в противен случай първомайсторът ще има власт да възбрани отварянето“ – Вж. ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско, с. 204.

своята работилница и дюкян. За да има достатъчно информация за дейността на майсторите от еснафа чаушът, по заповед на устабашията, е обикалял всяка седмица чаршията „да преглежда дюкяните“. Онези от еснафлиите, които са продавали или купували в разрез с установените правила, са търпели наказание.

Ръководителят на еснафа има задължения и по организирането и провеждането на еснафския празник. Той разпорежда събирането на нужните средства от членовете на еснафа с цел покриване разходите по литургията и угощението. Неговите нареждания по организирането на празника или събирането на лонджата се довеждат до знанието на еснафските членове от чауша. По негова заповед майсторите от еснафа се събират след приключване на литургията, за да се поздравят за празника.

Първомайсторът свиква еснафските членове и при други важни събития, като например смърт на член на еснафа. За присъствието на погребение в някои райони се използва специфичен термин – „мит“ – да се ходи на мит.⁶² Еснафлиите са нямали право да отсъстват без уважителна причина на погребение на член на организацията.

Според еснафските устави първомайсторът има правомощие след проучване на пазара и провеждане на преговори да осигурява и разпределя материалите за работата на майсторите в еснафа. Закупеното се е разпределяло отново по преценка на първомайстора⁶³. При тази и други свои дейности той не бивало да влиза в конфликт или конкуренция с ръководните органи на други еснафи.⁶⁴ Първомайсторът изпълнявал определени функции и при реализирането на готовата продукция. В Самоковския табашки еснаф първомайсторът е участвал в пазарлъка с търговци, купуващи кожи, като се съобразява с мнението на другите майстори.

Ръководителят на еснафа има и **правораздавателни правомощия**. Той може да налага наказания за дребни нарушения, а при по-сериозни провинения

⁶² СЕМЕРДЖИЕВ, Хр. Самоков и околността му, с. 239.

⁶³ „Първомайсторът и помощникът, като вземе и няколко от членовете и отвеждат при търговеца, бил тукашен гражданин или вънкашен, като разгледат стоката и пазара ѝ, първомайсторът разпорежда кой да вземе.“ – МЕЧЕНОВ, Л. Цит. съч., с. 141.

⁶⁴ В чл. 3 от Правни и морални норми на дялгерския еснаф в с. Момчиловци е вписано: „Не бива един устабашия да иде „върху друг устабашия“ да се меси в пазарлъците и да намалява цената на работата.“ – КАНЕВ, К. Миналото на с. Момчиловци, Смолянско. Принос към историята на Средните Родопи. София, ОФ, 1975, с. 480.

– да свиква еснафския съвет.⁶⁵ В някои случаи главата на еснафа дори е изпълнявал на място определеното наказание.

Членовете на еснафа са били длъжни да се подчиняват и да изпълняват решенията на първомайстора.⁶⁶ Всеки майстор е трябвало да се яви максимално бързо на посоченото място, викан от устабашията. Неподчинението се наказва. Ръководителят на еснафа е можел да наложи като наказание глоба, но той има и „такава власт: който е несклонен на еснафския закон и точки, ще го извади вънка от лонджата“⁶⁷, т.е. по своя преценка дори да отстранява членове на еснафа.⁶⁸

В повечето еснафи **дейността на ръководителя е безвъзмездна**. Този принцип има изключения и не е спазван при всички занаяти – съществували са еснафи, в които за работата си устабашията е получавал определено от лонджата възнаграждение.⁶⁹ В случаите, когато „главата на еснафа“ получава определено заплащане, той вече не е само обикновен пълномощник, а влиза в трудово правоотношение с организацията.⁷⁰ По този признак първомайсторът отново се доближава до същността на съвременните еднолични органи при юридическите лица.

⁶⁵ В уставно решение на пловдивския абаджийски еснаф от 1706 г. е записано следното задължение на първомайстора: „И ако някой измежду нас по някакъв начин се покаже непокорен, да го накаже с каквото намери за добре“ – АПОСТОЛИДИС, К. и ПЕЕВ, Ал. Кондика на Пловдивския абаджийски еснаф, Кн. 1, с. 14.

⁶⁶ Това е записано и в техните устави: „Всеки е длъжен да се подчинява на първомайстора при всеки негов съвет.“ – ОДА Смолян, ф. 936, оп. 2, а. е. 128: Устав на еснафи в с. Широка Лъка.

⁶⁷ Вж. МАТЕРИАЛИ по миналото на Копривщица, с. 614: Закон на руфета механджийски и общопродавателен.

⁶⁸ Според записаното в Устава на фурнаджийския еснаф в Карлово при нарушение от страна на член на еснафа първомайсторът имал „право и власт да му затваря фурната догде си наплати“. Ако наказаният майстор отново прояви неподчинение и непокорство е бил предаван на „забитина“ за наказание – УНДЖИЕВ, Ив. Карлово. История на града до освобождението. София, БАН, 1962, факсимиле.

⁶⁹ В чл. 2 от Устава на гайтанджийския и абаджийския еснаф в Трън се казва следното: „На гореназначените устабашия и игитбашия с умерена заплата от касата за тяхното заслужие според състоянието на касата да се плаща.“ – ЦОНЕВ, Боян. Цит. съч., с. 40. Вероятно за такова възнаграждение се споменава и в чл. 16 от Устава на мутафчийския еснаф в Панагюрище – „Тия две пари са на първомайстора хак (заплата)“ – МЕЧЕНОВ, Л. Цит. съч., с. 141.

⁷⁰ ГАНЕВ, Венелин. Историческо развитие на търговското право. – В: Год. на СУ, Юрид. фак. Т. XII. (1915-1916 г.). София, Унив. печ., 1921, с. 219; Вж. и Ibid., Висше търговско училище „Д. А. Ценов“ Свищов, Библиотека Научни трудове и помагала, № 25.

При изтичане на мандата първомайсторът е бил длъжен да **дава отчет** за своята дейност – да „предава точно сметка на вземанието и на даванието еснафски“ като ги обявява публично пред „почтените еснафски лица“. ⁷¹ Правела се е проверка на касата, тефтера, записите. Обикновено всичко това се е извършвало на годишното редовно събрание на еснафа, когато се избира и новото ръководство. ⁷²

В) ПОМОЩНИК НА РЪКОВОДИТЕЛЯ НА ЕСНАФА

В по-големите еснафи първомайсторът имал помощник, срещан най-често с наименованието „игитбашия“, като за неговата дейност и функции няма подробни сведения – споменава се във фермана на Мустафа Хан III от 1773 г. ⁷³, а и в някои устава на еснафски организации. Той е вторият човек в еснафа. Избирал се е публично за същия **период** като ръководителя на еснафа. ⁷⁴ Най-често една година, като в някои еснафи се среща и отклонение от това правило. Така например в Софийския терзийски еснаф игитбашията се е избирал от Гергьовден до Димитровден, т.е. за шест месеца.

Като негови основни **задължения** се вменяват изпълнение на разпорежданията на първомайстора и подпомагането му при реализирането на неговите задачи. ⁷⁵ Функциите на игитбашията определят и неговите основни

⁷¹ Вж. МАТЕРИАЛИ по миналото на Копривщица, с. 614: Закон на рупета механджийски и общопродавателен.

⁷² „Длъжност имат устабашията и игитбашията, като се завърши годишното им заслужие, да съберат еснафа, на който да обявят годишните сметки, които се прегледат и одобрят от еснафа.“ – ЦОНЕВ, Боян. Цит. съч., с. 41.

⁷³ ИХЧИЕВ, Д. Еснафски документи и еснафски организации в турско време, Кн. 7, с. 449.

⁷⁴ В чл. 1 от Устава на гайтанджийския и абаджийския еснаф в Трън се казва следното: „За състоянието и поддържането на занаятите ни нужно е да се избира от майсторите човек за глава (устабашия) на еснафа по вишегласие, който да е човек на възраст и в състояние и характер, и за негов помощник (игитбашия)“. (вж. и бел. 37). За игитбашията се говори и в Закона на папукчийския еснаф в Трън: „Какво се събрахме малки и големи и поставихме протомайстор майстор Андрея Марков, игитбашия Нено Иванов.“ – НБКМ, БИА II В 9469: Тефтер на папукчийския еснаф в Троян. „

⁷⁵ „Длъжността му е била да изпълнява заповедите на устабашията и решенията на лонджата.“ – МАРИНОВ, Д. Българско обичайно право, с. 34.

дейности. При извършено нарушение на еснафските правила игитбашията затваря дюкяна на провинилия се член на еснафа⁷⁶.

В края на своя мандат **отчита** пред членовете на организацията извършената работа заедно с ръководителя на еснафа⁷⁷.

Подобно на първомайстора, **възнаграждението** на игитбашията не е регламентирано. Вероятно в повечето еснафи длъжността му е била безвъзмездна, но в някои се е предвиждало определено възнаграждение⁷⁸, като сумата е можело да бъде точно фиксирана.⁷⁹ Наличието и размерът на заплащането са зависели от редица фактори – финансовото състояние на еснафа, членовете и района, който обхваща, а също и дали се намира в период на разцвет или упадък. Възможно е било един и същ еснаф през различните периоди от своето развитие да предвижда различно по размер или да не предвижда никакво възнаграждение за своите ръководители.

Г) ЧАУШ(И).

Ръководните органи на еснафа са имали на разположение **изпълнителен орган**, който да подпомага тяхната дейност – чауш. В изворите и литературата този помощен орган се среща и с други имена – бирник, кабзамалин, разсилен.

В еснафските устави са вписани **условието, на които трябва да отговаря чаушът**: за длъжността се избирал обикновено някой по-млад майстор от организацията, който практикува съответния занаят.⁸⁰ Интересно е едно

⁷⁶ „Затварянето на дюкяна е извършвал игитбашията по заповед на устабашията.“ – МАРИНОВ, Д. Цит. съч., с. 37.

⁷⁷ „Длъжност имат устабашията и игитбашията, като се завърши годишното им заслужие, да съберат еснафа, на който да обявят годишните сметки, които, като се прегледат и одобрят от еснафа и останат благодарни и двете страни, могат да останат на заслужието си и занаят.“ – ЦОНЕВ, Боян. Цит. съч., с. 40.

⁷⁸ В чл. 2 от Устава на гайтанджийския и абаджийски еснаф в Трън се говори за определено заплащане, без да е уточнена конкретна сума: „На гореназначените устабашия и игитбашия с умерена заплата от касата за тяхното заслужие според състоянието на касата да се плаща“ – ЦОНЕВ, Боян. Цит. съч., с. 39. Срв. бел. 70.

⁷⁹ В устава на папукчиите от Троян също е предвидено определено заплащане, наречено „годишнина“: „Пак така решихме да даваме годишнина на протомайстора от еснафа 50 гроша, а на игитбашията 20 гроша.“ – НБКМ, БИА II В 9469: Тефтер на папукчийския еснаф в Троян.

⁸⁰ Според Закона на рufета механджийски и общопродавателен в Копривщица, за да бъде избран за чауш, един майстор трябвало да отговаря на следните изисквания: „да е

уточнение, което прави Хр. Семерджиев в изследването на еснафските организации в Самоков. Ако един майстор не е „слугувал“ на организацията като чауш, не е можел да бъде избран за първомайстор⁸¹. Това е една своеобразна санкция за лицата и стимул да се включват активно в живота на организацията.

Чаушът е избран за същия **срок** като останалите ръководни органи в еснафската организация⁸², обикновено едновременно с техния избор.⁸³ Едногодишният срок не е константен – в някои еснафи има данни за по-кратък период,⁸⁴ а когато е изпълнявал съвестно и стриктно своята работа, е било възможно да се преизбере. Ако обаче не изпълнявал задълженията си, е можел да бъде отстранен от заеманата длъжност.

Ролята на майстора, който заемал длъжността чауш, е главно **изпълнителна и помощна**. Той е трябвало да съдейства на едноличните и колективните органи на еснафа при изпълнение на взетите решения и издадените разпореждания. Оттук произтичат и неговите функции.

Чаушът уведомява членовете на еснафа, когато са викани от първомайстора или лонджата, изпълнява различни заповеди на ръководните органи, събира глоби и помощи, дори изпълнява наложени телесни наказания⁸⁵, информира общността за провеждане на важни мероприятия в еснафа, каквито са например свикване на общо събрание, еснафски празник, тестир, погребение

скороходен, чисто речив, праведен и на възраст младолетен“ и не трябвало да бъде „винопияница“ – Вж. МАТЕРИАЛИ по миналото на Копривщица, с. 597.

⁸¹ СЕМЕРДЖИЕВ, Хр. Самоков и околността му, с. 240.

⁸² „Поради потребата ни на еснафа винопродавски ще да избираме във всяка година по един чаушин“ – Вж. МАТЕРИАЛИ по миналото на Копривщица: Закон на руфета механджийски и общопродавателен, с. 615.

⁸³ В уставно решение от 1703 г. е записано следното: „Събра се руфета на абаджиите, малки и големи, и намериха за полезно свещениците и миряните, и поставиха за първомайстор най-почитания Киричи Христодулаки. [...] И туряме чауш Папазолу Киричи Никола.“ – АПОСТОЛИДИС, К. и Пеев, Ал. Кондика на пловдивския абаджийски еснаф, Кн. 1, с. 12.

⁸⁴ Така например в Софийското терзийско дружество чауш се избирал за срок от шест месеца – от Димитровден до Гергьовден и пак до Димитровден – ЦОНЕВ, Боян. Цит. съч., с. 57–59.

⁸⁵ В Договорно писмо на гайтанджийския еснаф в Габрово е записано, че чаушът изпълнява наложената санкция на гайтанджии, чиято продукция не отговаря на приетите в еснафа норми: „...обаче липсват ли повече от 2/8 лакътя, въпросният бива наказан; също така, ако бъде заловен, че боядисва преждата лошо синьо“. Чаушинът има право да поиска от този, когото е хванал, 50 гроша почерпка и виновният бива наказан съответното руло“ – ЦОНЕВ, Ст. Към въпроса за еснафската организация у нас през Възраждането. – В: Трудове на ВИНС Варна. Кн. 1. 1955-1956. Варна, 1956, с. 69.

и др.⁸⁶ Той разгласява и взетите от индивидуалните и колективните органи на еснафа решения⁸⁷. Веднъж седмично прави обиколка на чаршията, за да проследи спазват ли се установените правила и изпълняват ли се приетите решения⁸⁸, като при това обикновено е събирал и средства в еснафската каса⁸⁹.

Чаушът има задължение и да изпълнява постановените от лонджата или първомайстора наказания – когато наказаният майстор не изпълни доброволно наложеното наказание, еснафският ръководител изпраца чаушът да му затвори дюкяна, което се е извършвало по разнообразни начини при различните еснафи. Така например при софийските ковачи налбанти и софийските ножари чаушът сменя кожената престилка и с нея увива тезгяха, на който се работи. При гайтанджиите прибира „гребена“, с който се плете гайтанът, а на кожарите обръща казана.

В повечето случаи думата му е била закон – майсторът се подчинявал, изпълнявал наложеното наказание и едва след това дюкянът му е можел да заработи отново.

В някои еснафи чаушът е извършвал и друг тип дейности: при терзиите в Шумен бирникът има определени функции при избирането и купуването на материали за работа.⁹⁰ Според разказа на К. Тулешков чаушът е имал и редица чисто организационни задължения – няколко дни преди провеждане на церемонията за даване на тестира група майстори, предимно от дюлгерския еснаф, са отивали на определеното за церемонията място, за да направят нужните ремонти и подобрения, като при това са били съпровождани от чауша, който организираше и ръководел цялата работа.

В някои големи еснафи поради по-значителния обем на работа са се избирали по двама чауши. В кондиката на абаджийския еснаф в Пловдив

⁸⁶ Вж. ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско, с. 204: Устава на бакалския еснаф в Шумен от 1866 г.

⁸⁷ Пак там, чл. 1.

⁸⁸ „Чаушинът да ходи всяка неделя да преглежда дюкяните.“ – Вж. МАТЕРИАЛИ по миналото на Копривщица, с. 616: Закон на руфета механджийски и общопродавателен.

⁸⁹ „Чаушинът [...] да ходи, по обичая, всякоя неделя и поднася общата кутия по всичките дюкяни и събира пари.“ – ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско, с. 204: Устав на бакалския еснаф.

⁹⁰ „Никой от еснафа ни не ще могат да купуват нито за пет пари стока от някой странен, когато не е сдружен чаушът ни с него.“ – ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско, с. 214: Устав на терзийския еснаф.

например за 1840 г. е записано плащането на заплати на Иван чауш и Вълко чауш. Подобна практика се среща и в Софийския терзийски еснаф.

Не се е толерирало неподчинение на член на еснафа на нареждания на чауша⁹¹.

За разлика от останалите органи на еснафа, длъжността на чауша била **възмездна**⁹². По това тя се е отличавала от другите избираеми еднолични органи на еснафа, като например първомайстор и игитбашия, които най-често са работели без възнаграждение. Заплащането му се е определяло за периода, за който е бил нает⁹³ и е било извършвано със средства от еснафската каса. Възможно е било възнаграждението да се изплаща на части през годината или цялото наведнъж⁹⁴.

Чаушът е пряко **подчинен** на първомайстора и на лонджата и изпълнява всички техни заповеди – той е длъжен да действа „както му повели устабашията“ и „старците“. Затова и неговата дейност е **контролирана** от ръководните органи, а и от членовете на цялата общност. При неизпълнение на задълженията си той е търпял санкция или е можело дори да бъде отстранен и заменен с друг майстор. Членовете на папукчийския еснаф в Троян са записали в своя тефтер решение, според което, ако чауш не изпълни поставената му задача да намери и доведе майстор нарушител, трябва да бъде „изпъден от чаушлука“ и лишен от възнаграждение („и годишнината му не се дава“).⁹⁵

⁹¹ Затова в Устава на златарския еснаф в Карлово се казва следното: „Чаушинът, когато го прати устабашията да вика майсторите, който майстор не дойде от едно викане, да даде на майсторите един зиафет, а то 12 тояги да му ударим майсторски“ – ГАНДЕВ, Хр. Фактори на българското възраждане 1600–1820. София, 1943, с. 200: Устав на златарския еснаф в Карлово.

⁹² В Майсторския закон на папукчийския еснаф в Троян е записано: „Пак така решихме да даваме годишнина [...] на чаушина 15 гроша“ – НБКМ, БИА II В 9469.

⁹³ „Ще да се задължава да свършва определената си служба и ще да има заплата годишнината гроша 150“ – Вж. МАТЕРИАЛИ по миналото на Копривщица, с. 613: Закон на рuffedта механджийски и общопродавателен в Копривщица.

⁹⁴ В кондиката на Пловдивския абаджийски еснаф е описан механизмът на разсрочено плащане на такова възнаграждение през 1870 г.: „На Стоил чаушина дадох 50 гроша [...] На същия дадох 100 гроша [...] На същия хака 100 гроша“ – ОДА Пловдив, ф. 1208 К, оп. 1, а. е. 860: Тефтер на българския абаджийски еснаф 1870 – 1888.

⁹⁵ НБКМ, БИА II В 9469.

Д) ДРУГИ ДЛЪЖНОСТИ В ЕСНАФА (Съвет, касиер, писар, др.)

Съвет

В по-големите еснафски организации освен едноличните органи и Общото събрание, се е избирал и друг колективен орган – съвет, който да подпомага тяхната дейност – „малка лонджа“. Сформирането на такъв съвет обикновено се е практикувало при еснафи с повече членове или обширна територия, при които свикването на Общото събрание се реализира трудно.⁹⁶

Броят на членовете на съвета, наричани от Козма Апостолидис „проести“, варира от два до десет.⁹⁷

В Съвета по правило се включват ръководителят на еснафа, неговият помощник, чаушът и няколко отбрани майстори.⁹⁸

За членове са се *избирали* занаятчии, ползващи се с добро име, професионализъм и образование. До средата на XVIII в. в състава на малката лонджа обичайно са били включвани и свещеници. Тази практика има своето обяснение. От една страна, по този начин еснафът засвидетелства своето уважение към църквата, а от друга, свещеникът със своята образование подпомага дейността на организацията, като при нужда записва решенията, взети на събранията, и води кондиката.

Еснафският съвет изпълнява функциите на настоятелство – натоварен е с *административни и съдебни функции*. Неговите членове подпомагат еснафския ръководител, надзират дейността на чаршията и следят за спазване реда и

⁹⁶ В уставно решение на абаджийския еснаф в Пловдив от 1703 г. се казва: „Съгласиха се всички, та поставиха първомайстор най-почитаният Киричи Христодулаки, да го имаме за първомайстор – за каквото дело се случи на рufета да ни решава заедно с другите десет [следва изброяване на имена]. Тези намерихме добре [да изберем].“ – АПОСТОЛИДИС, М. и ПЕЕВ, Ал. Кондика на пловдивския абаджийски еснаф, Кн. 1, с. 12. В друго уставно решение на този еснаф, записано в същата кондика от 1717 г., се споменава за избора на „първомайстори“, като са изброени 9 имена на майстори от еснафа – Пак там, с. 21. За такъв съвет се споменава и в чл. 12 от устава на еснафите от с. Широка лъка. В текста става въпрос за назначени „12 подбрани майстори“, които са имали контролни функции спрямо първомайстора и „които разглеждат точно и всяко друго дело на еснафа.“ – ОДА Смолян, ф. 936, оп. 2, а. е. 128.

⁹⁷ В някои еснафи броят на членовете на съвета бил по-голям. В едно „Еснафско съгласително писмо“ на шуменските бакали от 1870 г. намираме записани членовете на еснафския съвет. Така наречените „първи бакали“ били дванадесет майстори заедно с първомайстора. Терзиите в Шумен имали съвет, състоящ се от пет до десет души.

⁹⁸ ГАНЕВ, В. Историческото развитие на търговското право. – В: Год. на СУ, Юрид. фак. Т. XII. (1915-1916 г.). София, Унив. печ., 1921, с. 26.

правилата сред членовете на еснафа. В някои еснафи разпореждането с еснафските пари е можело да става само колективно. Например в гайтанджийския и бояджийския еснаф в Кюстендил са се избирали трима майстори – устабашия и още двама други, които, освен всички останали правомощия, са държали и еснафската кутия и са можели само колективно да вземат решения за разходване на средствата, събрани в еснафа.

Еснафският съвет се събирал в еснафската стая („еснаф одасъ“) за решаване на неотложни въпроси. След обсъждането и решаването на въпросите от чисто еснафско естество (като например кой от майсторите има нужните качества за да събере достатъчно помощи за дюлгерската свещ), членовете на лонджата са преминавали към решаване на въпроси за разпределението на данъците и др.⁹⁹ Едва когато нейните членове не са могли да решат някой въпрос, се е свиквало Общото събрание на еснафа.

Не се споменава за предвидено *заплащане* на членовете на Съвета – вероятно тяхната дейност е била безвъзмездна.

Касиер

В еснафските устави няма единни правила за това кой „държи“ еснафската каса. Обичайна практика е еснафският тефтер и каса да се съхраняват от ръководителя на еснафа, като от това правило се срещат и отклонения.

По решение на майсторите е можело да се избере отделно лице, което да изпълнява функциите на ковчежник или касиер и да се грижи за парите на еснафа¹⁰⁰. Касиерът е *допълнителен и незадължителен орган* в една еснафска организация.¹⁰¹

⁹⁹ НБКМ, БИА, ф. 4, а. е. 2, Киро хаджи Пенков Тулешков, 1900, с. 14.

¹⁰⁰ В уставно решение на пловдивския абаджийски еснаф от май 1722 г. се споменава за назначаването на „Ефендите кир Щерю“ с общо съгласие на майсторите за касиер на еснафа. Негова основна задача е била да се грижи своевременно да бъдат заплащани всички данъци и други разходи към държавата – АПОСТОЛИДИС, М. и ПЕЕВ, Ал. Цит. съч., с. 24. Същото правило срещаме и в Закона на рufета папукчийски и купчийски в Копривщица от 1859 г., където се казва: „ако изволят майсторите могат да поставят и друго от себе си за касиерин на еснафския имот.“

¹⁰¹ „Мутафчийското общество ще се управлява от три лица: първомайстор, касиер и помощник (събирач), който ще се избира измежду членовете по за една година.“ – МЕЧЕНОВ, Л. Цит. съч., с. 141 –Подобна управителна структура била възприета и в устава на крояшкото дружество в София. „Чл. 7. Управителният съвет се състои от един председател, един подпредседател, един касиер, шест души членове и един разсилен“, а също и в разпоредби на еснафите в Прилеп – ЕНИЧЕРЕВ, Н. Г. Цит. съч., с. 279.

Касиерът се избира като другите органи в еснафа¹⁰² – от членовете на лонджата, за същия срок, обикновено „по за една година“. При смяна на еснафското ръководство се провежда нов избор и за касиер¹⁰³.

Имало е определени условия – да се избира „измежду членовете“¹⁰⁴ на съответната организация и да е грамотен, за да може успешно да се справя със своите задължения. Поради естеството на работата в някои устави е поставено изискване и за добро материално състояние на пазителя на еснафската каса.¹⁰⁵

Основната функция на касиера е свързана с финансите на организацията. Той съхранява касата, води отчет за разходи и приходи, издава разписки, събира и дава пари, следи за финансовото състояние на организацията.

В някои еснафи приходите и разходите се отбелязват в специална книга, като в края на всеки месец се прави точен баланс. Въпреки че съхранявал касата, касиерът не е можел самостоятелно „да похарчи ни една пара без знанието на председателя“¹⁰⁶.

Няма достатъчно данни дали длъжността на касиера била *възмездна*, но поради характера на дейността, и за предотвратяване на злоупотреби с еснафски пари, може да се предположи че се е предвиждало заплащане.¹⁰⁷

Писар

Като *допълнителен орган* в някои еснафи се споменава за писар, срещан още под името „тозаджия“¹⁰⁸. Той е незадължителен изпълнителен орган в

¹⁰² МЕЧЕНОВ, Л. Цит. съч., с. 141: Устав на мутафчийския еснаф от 1884 г.

¹⁰³ Вж. ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско., с. 204, Устав на бакалския еснаф, чл. 4.

¹⁰⁴ МЕЧЕНОВ, Л. Цит. съч., с. 141: Устав на мутафчийския еснаф от 1884 г.

¹⁰⁵ „За касиер при управителния съвет се избира лице, което да притежава недвижими имоти и да е грамотно.“ – ЦОНЕВ, Боян. Цит. съч., с. 106.

¹⁰⁶ МЕЧЕНОВ, Л. Цит. съч., с. 141: Устав на мутафчийския еснаф от 1884 г., чл. 28. Според Закона на мутафчийския еснаф в Панагюрище касиерът заедно с първомайстора могли да се разпореждат с еснафски средства пак до определен лимит – 50 гроша. За по-големи разходи било необходимо решение на Общото събрание на еснафа.

¹⁰⁷ В Устава на кройското дружество в София пък срещаме текст, според който неговата служба в полза на дружеството била безвъзмездна – Вж. ЦОНЕВ, Боян. Цит. съч., с. 87.

¹⁰⁸ За такова лице се споменава в Майсторския закон на папукчийския еснаф в Троян от 1844 г., в Устава на бакалския еснаф в Шумен от 1866 г., в Устава на подновеното зидарско и дюлгерско дружество „Св. Тома“ в с. Долно Райково от 1855 г. и др.

еснафската организация¹⁰⁹. За наличието му получаваме сведения от края на еснафските устави. Там обикновено е записано лицето, което е водело тефтера или изписало правилата: „Подписвам се аз, Енчо Несторов, що писах тоя тефтер 1844 ноември 2-и“¹¹⁰.

Необходимостта от назначаване на специално лице, което да води еснафските сметки и тефтер се обуславя от ниската грамотност на лицата. Обикновено за писар се е назначавал учител или свещеник от селището или някой по-учен майстор от организацията. Той е бил длъжен да води книгата по установения ред – ясно, съвестно и четливо. Еснафският писар записвал различни събития в кондиката на еснафа – пазарене на чирак или калфа, излизане на нов майстор, провеждане на еснафски празник, венчавка, раждане на дете, погребение, служба за мъртви и др. В някои случаи той е вписвал и сметките на еснафа – приходи и разходи¹¹¹.

Според наличната в уставите информация писарят обикновено се е назначавал за *срок* от една година или до избирането на ново еснафско ръководство.

Той е получавал *възнаграждение* в пари, а понякога и в натура – чифт обувки. Това правило е важало особено ако писарят бил външно лице.

Структурата на еснафските организации се оказва приспособима към сложните обществени отношения в Османската империя и към измененията, настъпили в нея в течение на няколко века. Самостоятелността на еснафа при избора на ръководни органи, при отстояване на интересите на членовете му и на еснафа като цяло пред административните органи и централната власт придават

¹⁰⁹ Той бил подчинен на решенията на лонджата и заповедите на първомайстора. В чл. 3 от Устава на бакалския еснаф в Шумен е записано: „Но тия две лица [касиер и писар] не ще направят нито записват в тефтера нищо без знанието на първомайстора“ – Вж. ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско,, с. 204.

¹¹⁰ НБКМ, БИА II В 9469, Майсторски закон на папукчийския еснаф в Троян. В чл. 10 от Устава на подновеното зидарско и дюлгерско дружество под название „Св. Тома“ в с. Долно Райково пише следното: „За изпълнение и водене на работите на всичко дотук изложено избрахме г-н Райчо Илиев, Георги В. Папратилов, Насо Т. Печилков с писар Коста Д. Ардев.“ – ОДА Смолян, ЧП № 19/1, л. 3.

¹¹¹ ГЕОРГИЕВА, Д. и ПЕНКОВ, М. Шумен и Шуменско, с. 203: Устав на бакалския еснаф, чл. 3.

демократичен характер на този институт и към него са се стремили всички слоеве на населението, независимо от националната си принадлежност.

Еснафските организации от периода на Възраждането, техният състав, устройство, дейност и правомощия показват, че това са уникални сдружения без аналог в българската действителност. Еснафът съчетава в себе си елементи, характерни за различни организации и институти. От една страна, притежава особеностите на търговско дружество с характерна стопанска дейност, членове и управителни органи. От друга страна могат да бъдат разкрити особености, характерни за юридическите лица с нестопанска цел – дейности в полза на църкви, манастири, училища, затворници и бедни. Занаятчиите дават своя принос и в освободителната борба на българския народ за независима българска държава, както и в извоюването на църковна независимост.